

som ville ha skilsmässa och att det inte bara skedde av amorösa känslor, utan lika mycket av att älskaren, Gustaf af Wetterstedt, som hon bara ett år senare gifte om sig med, tillhörde den nya tidens män och ett tidevarv där borgerligheten och lågadelns män lämnade det gustavianska Sverige bakom sig.

Det mest frapperande med det ovanstående fallet är inte makarnas eventuella otrohet på varsitt håll, utan den äreräddning av sin hustru som Nils Gyldenstolpe åstadkom genom att bära hundhuvudet i rätten. I korthet är det så här Bergström, fram och tillbaka, argumenterar i boken. Man får följa rena äktenskapstragedier och, får man förmoda, mer lyckade skilsmässor, trots att vägen ut var densamma: makarna fick på offentlighetens scen erkänna sin synd och skam. Att de inte alltid gjorde så och att det kunde vara stor skillnad för dem som inte vistades i de yppersta huvudstadskretsarna visar Carl Leijonhielm, som bodde i landsorten en bit från Linköping. Han tog visserligen på sig horsbrottet i äktenskapet med Althea Johanna Rosenstierna, men förhalade och lyckades gå igenom skilsmässoprocessen utan att infinna sig personligen i domstolen; kanske för att han kunde stödja sig på sin ställning som lantjunkare. En annan aspekt som slår igenom i Bergströms undersökning är skilsmässornas tragik för de inblandade barnen.

Utän tvivel står det klart att de personer som uppträder i Bergströms undersökning inte skyggade för domstolens ljus oavsett om deras berättelser var sanna eller falska. I realiteten var lagstiftningen inte i takt med tiden och nödlösningarna för att få skilsmässa i det översta samhällslagret framstår som förvånande för oss, men var förmodligen mer accepterat av samtiden än vad man kan tro. Ett tydligt budskap i Bergströms bok är också högre ståndskvinnors sexualitet, som visst kunde vara precis lika hämningslös som männens. Många intressanta resonemang förs i boken beträffande kryphålen i lagen som tvingade fram de till synes pinsamma domstolsförhandlingarna. Men när det kommer till vem som var offer, medspelare eller skyldig, så handlar det mest om indicier. Rättegångsprotokollen är förstås en sak, men dessa ger inte hela bilden i de intrikata processerna. I slutet av sin undersökning försöker Bergström göra en syntes och menar att den ”lösa” hovkulturen vid 1700-talets slut och 1800-talets början var en förklaring till att högadeln kunde komma undan med sina offentliga skandaler. Med andra ord var det redan en informell praxis. Ytterst var det trots allt den rostiga lagstiftningen som tvingade fram skilsmässor på detta drastiska sätt. Denna frihet som man tillspetsat kan kalla

det var en möjlighet som endast stod till buds för högre ståndspersoner med förmögenheter. Visst kunde deras sociala och kulturella kapital fläckas ned, men värre än så var det inte. Att släpa sitt namn i smutsen tog varken kål på dem eller förmögenheterna, men brustna hjärtan fanns det nog fler av än vad rättegångsprotokoll, brev och andra handlingar ger sken av. Maskerat infann sig förnuftet i domstolen men känslorna höll man för sig själv. På det hela taget har jag läst Bergströms studie som ett berömvärt initiativ på ett forskningsfält som vi behöver veta mer om. En stor fördel är att författaren inte hemfallit åt alltför mycket spekulerande, vilket materialet sannerligen öppnar för.

Peter Ullgren, Lund

Motzi Eklöf: *Homeopati i Sverige. En kontroversiell medicinhistoria*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2014. 270 s., ill. ISBN 978-91-7331-594-4.

Vård- och medicinhistorikern Motzi Eklöf har i sin forskning intresserat sig för de företeelser och fenomen som befinner sig i medicinens utkanter. Med ett historiskt perspektiv undersöker hon kontroverser som på ett eller annat sätt synliggör en viss tidsperiods sociala och kulturella förhållande till medicin och vetenskap. Inte minst blir det ett sätt att studera de tolknings- och gränsdragningsprocesser som kontroverser inom vetenskapen genererar kring vad som ska betraktas som ”vetenskaplighet”. Samtidigt är detta fokus på medicinens utkanter också ett sätt att studera och skapa förståelse för varför människor genom alla tider har sökt sig till alternativa och komplementära vård- och behandlingsmetoder. Eklöfs forskning handlar därmed inte enbart om de vetenskapliga kontroverserna, utan också hur komplementär medicin fyller det tomrum som uppstår när den mer traditionella medicinen inte botar svåra eller långvariga sjukdomar eller när behandlingen ger ihållande biverkningar, för att nämna några exempel. I sin senaste bok *Homeopati i Sverige. En kontroversiell medicinhistoria* återfinns detta givande angreppssätt när Eklöf studerar homeopatins roll och ställning i framför allt Sverige från tidigt 1800-tal till nutid. Det är ett empiriskt intressant fält av den anledningen att homeopatin lever vidare, som Eklöf poängterar, trots att den har dödförklarats åtskilliga gånger och dess teori och metod starkt ifrågasatts.

Eklöf lyfter i inledningen fram fem stycken analytiska

teman där mer offentliga kontroverser har uppstått inom vård och medicin och som också har haft relevans för homeopatin från mitten av 1800-talet fram till idag: (1) var gränsen ska gå mellan behörig och obehörig verksamhet för *utövarna* inom läkekonst, (2) vad som ska definieras som *läkande medel* och hur regleringen av dessa ska utformas, (3) vad som ska betraktas som *vetenskaplighet* inom medicinen, (4) vilken roll *universitetet och högskolorna* ska inta i att förmedla vetenskap och kunskap samt (5) hur relationen mellan *staten och medicinen* ska se ut och regleras i lagstiftning. De fem temana behandlas med hjälp av olika empiriska perspektiv i Eklöfs studie, men är också mycket välgrundade metodologiska teman för studier av andra fenomen i medicinens utkanter.

I kapitel två – *Hahnemann, homeopatin och den medicinska marknaden* – ges en översikt av homeopatin och dess framväxt. Även om det finns en lång förhistoria tar Eklöfs sitt avstamp kring sekelskiftet 1800, då homeopatin finner sina tydligaste rötter hos den tyske läkaren Samuel Hahnemann (1755–1843), som utvecklade läran i reaktion mot den tidens medicinska teorier och praktiker. Han kom att utveckla några av de principer som råder för homeopatin, där den första principen är att de läkemedel botar som framkallar samma symptom hos den friska som den sjuka lider av. Härav kommer också det grekiska namnet *homeo* och *pathos*, som betyder ”liknande lidande”. Två andra principer är att ordination sker genom en beskrivning av individens symptomkomplex samt att den läkande substansen ska ges i minsta möjliga dos. Läran blev snabbt populär bland främst patienter som befann sig i samhällets övre skikt och kom under Hahnemanns levnad att spridas internationellt. I Sverige introduceras homeopatin på 1820-talet vid Uppsala universitet, men den fick sitt uppsving först under 1900-talets första hälft.

Kapitel tre fokuserar på den svenska kontexten under denna första tid, 1826–1845, då växtgeografen Göran Wahlenberg (1780–1851) 1826 blev innehavare av en professur i Carl von Linnés efterföljd och kom att undervisa sina studenter vid Uppsala universitet i bl.a. homeopatins lära. Men det skulle inte bli en okontroversiell lära i Sverige och ganska snart blev det ett ämne att strida kring. 1832 kritiserade t.ex. obstetrikern Pehr Gustaf Cederschiöld (1782–1848) homeopatin inför Svenska läkarsällskapet och något senare publicerades föredraget också i *Aftonbladet*. Det senare resulterade i att en offentlig polemik uppstod. Ett annat exempel som lyfts fram är striden om en professur i anatomi,

fysiologi och forensisk medicin vid Uppsala universitet i mitten av 1840-talet, där sakkunnige i ärendet stred för att professuren inte skulle gå till Wahlenbergs lärjunge Pehr Jacob Liedbeck (1802–1876). Under 1850-talet skulle polemiken intensifieras och inte minst handlade det om att man inom medicinen vid denna tid ställde sig tveksam till empiriska prövningar, något som homeopater förfäktade. Det utvecklades till en konflikt om vad som skulle betraktas som vetenskaplighet inom medicinen, där teoretiska övertaganden ansågs vara mer vetenskapligt än mer kliniska studier.

I kapitel fyra – *Sjukhuset som aldrig blev – riksdagsdebatter 1853–1863* – presenteras de fyra tillfällen då förslaget att etablera ett homeopatiskt sjukhus alternativt en mindre klinik i huvudstaden framlades i ståndsriksdagen. Eklöf utgår från de debatter som uppstod under åren 1853–1863 för att därigenom fördjupa sin undersökning om vad som definierades som ett vetenskapligt förhållningssätt vid denna tid. Främst kom läkarna att försvara sitt eget tolkningsföreträde över vad som skulle betraktas som en äkta sjukdom, behandling, medicin och vetenskap. Detta problemformuleringsprivilegium gjorde att den praktiska medicinen hamnade i skymundan för en mer teoretisk. En annan central fråga i debatten var den om statens roll i förhållande till medicinsk vetenskap och praktik, där den svenska staten hade en relativt stark kontroll över både utbildning och hälso- och sjukvård i jämförelse med länder som hade en mer liberal hållning till den medicinska marknaden. Men det finns också en annan förklaring som Eklöf lyfter fram till att ett sjukhus aldrig etablerades och det är att homeopatin inte var särskilt etablerad bland läkarna. Det fanns helt enkelt för få läkare i Sverige vid denna tid och homeopatin kom därför att betraktas som en osäker och avvikande karriärväg. Snarare var det påfallande ofta präster som förespråkade homeopatin vid denna tid. Eklöf konstaterar att: ”Riksdagsdebatterna vid 1800-talets mitt utgör ett kraftigt försvar för en nationell, sammanhållen och autonom medicin” (s. 91). Man skulle kunna se det som att Sverige var ett litet och relativt homogent land där det var svårt att ha avvikande uppfattningar.

Ett halvsekel senare skulle homeopatin placeras in i ett mindre smickrande sammanhang när behandlingen istället beskylldes för att vara en del i ett utbrett ”kvacksalveri” i landet. I kapitel fem behandlas bl.a. de motioner i riksdagen som ville skärpa bestämmelserna mot kvacksalveriet och mot obehörig verksamhet av läkekonsten. Samtidigt började homeopater vid denna

tid att organisera sig. 1912 grundades Svenska homeopatiska läkarföreningen och 1915 utkom första numret av tidskriften *Homeopatisk tidskrift*. Eklöf menar i sin analys att "[h]omeopaternas ökade grad av organisering kan delvis ses som ett svar på de svenska läkarnas mobilisering för egna angelägenheter och mot homeopati och annan s.k. humbugsmedicin" (s. 101). Motionerna kom att resultera i nya förordningar på området och den 1 januari 1916 trädde den nya behörighetslagen (1915:362) att utöva läkarkonst i kraft. Lagen kom inte att bli så sträng som många läkare hade hoppats på, utan gav lekmän möjligheter att verka på läkarnas spelplan. Behörighetslagen kom att ersätta medicinalordningen från år 1688 och kom att gälla fram till 1961 då en ny lag trädde i kraft. Centralt i resonemanget är att synen på lekmanverksamhet i Sverige har bestått över tid och gör så än idag. Eklöf lägger här fram viktiga empiriska data, men ett mer teoretiskt resonemang om varför kulturen kring lekmanverksamheten varit så stark i Sverige hade berikat analysen.

I kapitel sex – *Optimism och pessimism i homeopatiska kretsar 1910–1950* – beskrivs homeopatins glansdagar, som kom att infalla under de två decennierna mellan 1910 och 1930. Det var en tid då det fortfarande fanns få läkare i landet, antibiotika och den "farmakologiska revolutionen" hade ännu inte sett dagens ljus och det fanns fortfarande ingen bot mot många av de vanligaste akut svåra sjukdomarna och de mer kroniska sjukdomarna. Samtidigt var läkare, skriver Eklöf, "fortfarande intresserade av naturläkemedlens ingredienser som hydroterapi, sjukgymnastik och diet, som motvikt mot den äldre medicinens blodiga metoder och svåröserade medikamenter. Flera läkare hade delat tjänst mellan ordinarie sjukhus-, stads- eller provinsialläkartjänst och sommartidens brunns- och kurortsmiljöer" (s. 116). Under 1920-talet diskuterades också läkarkårens roll i samhället, vad som betecknades med den vittomfattande beteckningen "medicinens kris". Utvecklingen framställdes som mörk, där inte minst forskningen och medicinen inte bidrog till att förbättra den praktiska läraryrkets verksamhet, utan snarare skärmade av läkarna från folket. Samtidigt var detta en tid när folkhemmet och välfärdsstaten började växa fram, vilket bl.a. innebar folkbildningskampanjer som syftade till att människor skulle välja att söka läkare istället för kvacksalvare. Men under första halvan av 1900-talet var framväxten av det moderna samhället fortfarande trevande, och i en Gallupundersökning från 1949 sade sig 18 procent av befolkningen tro mer på

den bot som obehöriga utövare av läkekonsten kunde erbjuda än läkare.

I kapitel sju – *Homeopati inför rätta – 1950-talets "pillerskandaler"* – behandlas den händelse som briserade den 1 juli 1951 när det uppdagades att några privata tillverkare av homeopatika hade sålt rena sockerpiller. Eklöf undersöker hur bl.a. media och åklagare hanterade ärendet. Det kom att bli en händelse som inte minst medicinska myndigheter och riksdagsmän kom att dra nytta av för att försöka utrota kvacksalveriet, som inte ansågs passa in i det moderna samhället. Det blev nu möjligt att genomdriva lagförslag som inte hade varit möjliga tidigare, som t.ex. bestämmelser för obehörigt utövande inom hälso- och sjukvården som skärptes år 1960 och några år senare omöjliggjorde försäljning av homeopatiska medel på de snart förställda apoteken. Den allmänna sjukförsäkringen år 1955 gjorde det också nödvändigt för patienter att gå till legitimerade läkare och 1970 genomfördes sjukvårdsreformen som minskade allmänhetens kostnader för läkarvård. Eklöfs analys av denna konkreta förändring av det moderna samhället är att: "Den homeopatiska pillerhärvan med tillhörande massmedial uppmärksamhet kan ses som ett avgörande moment i processen att transformera landets hälso- och sjukvård som inletts på 1930-talet" (s. 166). Frågan är bara hur avgörande denna härva kom att bli? Välfärdsstatens uppbyggnad hade redan sin utvecklingskurs och som Eklöf senare också poängterar fanns det en stark strävan efter andra världskriget att skapa konsensus kring välfärdsstatens uppbyggnad, vilket bl.a. kom till uttryck i ett avståndstagande mot det som beskrevs som medicinska sekter och humbug.

I kapitel åtta – *Laglig eller olaglig läkarverksamhet i början av 2000-talet* – tar Eklöf sig an ett nutida fall. Det gäller mer specifikt ett planerat föredrag år 2003, då en legitimerad läkare skulle hålla ett föredrag på Östersunds länsbibliotek på temat "Homeopati – Den nya tidens läkemedel?", med utgångspunkt i de egna erfarenheter läkaren hade av behandlingsmetoden. Föredraget resulterade i att Socialstyrelsen, efter man inhämtat bl.a. patientjournaler från läkarens verksamhet, anmälde denne till Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd (HSAN) med hänvisning till att läkaren inte bedrev sitt arbete i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet. Fallet kom, efter att ha behandlats i diverse instanser, att avgöras i Högsta förvaltningsdomstolen som fastslog allvarliga brister i journalföringen men att prövotid inte skulle utfärdas. Eklöf utgår här från medicinens utkanter för att analysera och synlig-

göra angelägna förgivettaganden kring vad samhället betraktar som vetenskap och beprövad erfarenhet. Här saknar jag dock ett tydligare resonemang relaterat till vetenskapssociologiska teorier, som skulle ha gett Eklöf möjligheten att ta analysen ytterligare ett steg.

I det sista empiriska kapitlet – *Uppsala universitet och Zetterlings donation 1872–2012* – beskrivs försöken att genomföra en permutation, alltså att ändra föreskrifterna i det stiftelseförordnande där donationen ursprungligen skulle gå till föreläsningar över den homeopatiska hälso- läran. Det blir ett exempel som inte bara sammanfattar 1900-talets olika synsätt på homeopatin, utan också den högre utbildningens syn på vetenskap och universitetets uppdrag.

I det avslutande kapitel tio återfinns en sammanfattning av de teman Eklöf behandlat i boken och även ett försök att abstrahera studiens mest centrala resultat. Ett viktigt resultat som författaren återvänder till är välfärdssamhällets uppbyggnad: ”Den moderna medicinen och samhälleligt erbjudna vården kunde kontrasteras mot en allt suddigare bild av en äldre medicinsk verksamhet med rötter i det gamla glesbygd- och bondesamhället, stundtals med kopplingar till ambulerande skumraskverksamhet, som fortlevde i skuggan av det kollektiva projektet att bygga folkhem, välfärd och modernitet” (s. 221). Eklöf visar på ett förtjänstfullt sätt hur homeopatin kan användas för att berätta den svenska modernitetsberättelsen från ett lite annat perspektiv. Här återfinns också en intressant diskussion om hur vi kan förhålla oss till å ena sidan den starka kritiken mot homeopatin, å andra sidan dagens mer flervetenskapliga synsätt på forskning och medicin. Här argumenteras det för olika kunskapsförståelser för att ge förståelse för att homeopatin trots allt fortfarande har sina utövare och användare.

Betraktat som ett kulturfenomen är homeopatin en mycket intressant företeelse och Eklöf visar prov på hur hon på ett givande sätt följer detta fenomen genom historien från sekelskiftet 1800 till nutid. Det är ett metodologiskt mycket fruktbart grepp. Samtidigt blir det också lätt att forskaren sticker iväg på stickspår och emellanåt skulle boken varit betjänt av att tydliggöra sitt syfte. Ett grepp skulle ha varit att tydligare bygga studien kring en teoribildning som också hade fått verka som studiens sammanbindande kitt. Det hade så klart blivit en smalare bok och säkert inte en lika spännande läsupplevelse som den Eklöf presenterar. *Homeopati i Sverige. En kontroversiell medicinhistoria* är en bok som på ett förtjänstfullt sätt visar på den humanistiska

och samhällsvetenskapliga hälsoforskningens roll i studier av kontroversiella medicinshistorier.

Kristofer Hansson, Lund

Alexandra Borg: *Brottsplats: Stockholm. Urban kriminallitteratur 1851–2011*. Stockholmia förlag, Stockholm 2012. 291 s., ill. ISBN 978-91-7031-250-2.

”Vad jag skulle visa en turist, som första gången besökte Stockholm” är ämnet för en uppsats som den unge, så småningom kände deckarförfattaren och Stockholmskildraren Stieg Trenter lär ha skrivit. Att läsa skönlitteratur om platser man ska besöka eller har besökt kan vara ett sätt att förbereda sig inför en resa eller vara ett sätt att hålla kvar eller blicka tillbaka på vad man upplevt.

Det finns ett ökat intresse för resande kopplat till skönlitteratur, i synnerhet till olika populärlitterära genrer. Skönlitteratur inspirerar inte sällan till resande liksom resandet till specifika platser inspirerar till läsande av romaner som utspelar sig på den platsen. Det kan handla om att resa för att följa i fiktiva gestalters fotspår, dvs. platser och personer som omnämns i de litterära berättelserna, det kan handla om att bryta turistiskt uppkörda spår genom att använda litteraturen och fiktionen som en annorlunda karta.

Marknaden kring skönlitteratur ger exempel på hur kulturella uttryck och ekonomi alltmer samspelar och förutsätter varandra. Platser betydelse liksom marknadsföring och varumärkesproduktion är numera stora forskningsfält. Det förefaller klart att kultur och ekonomi är sammanflätade i detta kretslopp kring lanseringen av det lokala, exempelvis en stad som Stockholm, via skönlitteratur.

Litteraturvetaren Alexandra Borg skriver om platser betydelse i kriminallitteratur men också om kriminal- litteraturens betydelse för upplevelser av plats i boken *Brottsplats: Stockholm. Urban kriminallitteratur 1851–2011*. Borg disputerade på avhandlingen *En vildmark av sten. Stockholm i litteraturen 1897–1916* (2011). Avhandlingen, som grundligt och gediget behandlar hur Stockholms stadsomvandling skildrats i skönlitteraturen, kan sägas utgöra grunden för boken som är ett beställningsarbete. Stockholmia förlag gav författaren i uppdrag, efter att avhandlingen publicerats på samma förlag, att skriva en bok om Stieg Larssons Stockholmskildringar. Hon valde att utvidga uppdraget till att gälla Stockholm i kriminalromaner generellt.